

УДК: 378:14

Наталія БОЙЧЕНКО**КОНТРАФАКТИЧНІСТЬ ЦІЛЕЙ
УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ**

Тема контрафактичності має надзвичайно важливе значення для етики та філософії освіти, однак, попри цю обставину, досі не знайшла належного філософського осмислення у вітчизняній науці – зустрічаємо швидше філософські тексти філологів: у мовознавстві контрафактичність пов'язують, передусім, з плюсквамперфектом, давноминулим часом, який використовують також все частіше для позначення ірреальності ситуації дії і у теперішньому і у майбутньому часі.

Ірреальність моральних норм відносна – вони ірреальні лише тією мірою, якою не можуть бути втілені без спеціального зусилля – саме таке зусилля надає їм реальності і сили навіть більшої, аніж мають «реалістичні», позитивістські норми. При цьому часовий аспект відходить на задній план, а на перший виступає протиставлення традиціоналізму і модерного прагнення змінити, удосконалити світ, себе, оточуючих. За допомогою плюсквамперфекта можна виявляти різні моделі контрафактичності як моделі суб'єктивного дистанціювання від плину подій через дистанціювання від: неадекватного (частково адекватного) чуттєвого сприйняття; неадекватного (надмірного, редукованого або взагалі хибного) емоційного сприйняття; неадекватності результатів дій намірам; ціннісної невідповідності об'єкта сприйняття. Цінності завжди протистоять контр-цінність або ж нерелевантні цінності. Тоді і виникає власне філософський інтерес до поняття контрафактичності, яке можна назвати апріорністю вибраного контексту. Таким чином, займаючи певну контрафактичну позицію, ми обираємо певний змістовий контекст нашої поведінки – чуттєвий, емоційний, цілераціональний, ціннісний тощо – і надаємо йому безумовного значення по відношенню до усіх інших можливих контекстів – в рамках дотримання певної стратегії нашої поведінки. Крім академічних цінностей варто розглядати за моделлю контрафактичності також і інші цінності університетської освіти. Причому самі академічні цінності слід позбавити значної частини їхньої ідеалізації – це цінності, які набувають в реальній освіті саме регулятивний, а не абсолютний характер. Академічні цінності набувають варіативності в структурі ціннісних орієнтацій окремих університетських спільнот. Якщо ж кожну версію академічних цінностей розглядати як самодостатню у своїй контрафактичності ціннісну підсистему, тоді отримуємо плюралістичну картину академічних цінностей, у якій різні версії їхньої

інтерпретації частково доповнюють одна одну, але також можуть частково суперечити одна іншій. Причому контрфактичні академічні цінності можуть доповнюватися іншими контрфактичними університетськими цінностями, наприклад, інституційними. Контрфактичність може мати різні напрями та різні рівні модальності – як для різних спільнот всередині університету, так і для різних університетів.

Ключові слова: *контрфактичність, фактичність, цінності, академічні цінності, університетська освіта.*

Часто-густо дорікають освіті загалом, а особливо освіті вищій, у завищених очікуваннях, завищених вимогах до тих, хто навчається. Як правило, ці закиди стосуються невідповідності цілей та засобів здобуття освіти: цілі видаються надто нереалістичними у порівнянні із засобами. За великим рахунком, якби подібна критика мала силу табу, еволюція людства, мабуть, так і не здійснилася би загалом, або здійснювалася ще кілька мільйонів років. При цьому, як правило, не враховують, що наявні засоби здобуття освіти, до яких апелюють критики освітніх ідеалів, ніколи не обмежували увесь арсенал задіяваних для здобуття освіти можливостей. Насправді, засоби, які врешті-решт людина використовує для здобуття освіти, виявляються такими, що виглядають не менш нереально, якщо не взагалі фантастично, порівняно з цілями, задля яких ці можливості створюють. Щодо незадовільного стану аналізу цілей освіти можна назвати багато публікацій вітчизняних авторів, серед яких ціннісні аспекти зокрема аналізують М.Бойченко (Бойченко, 2009), Л.Горбунова (2014), С.Пролеєв (2005) та В.Шамрай (Шамрай, 2015).

У питанні реалістичності цілей та засобів освіти вважаємо невідкладним з самого початку чітко з'ясувати сутність понять фактичного та контрфактичного. Для цього слід спочатку розібратися з самою темою контрфактичності, яка має, на нашу думку, надзвичайно важливе значення для етики, однак, попри цю обставину, досі не знайшла належного філософського осмислення у вітчизняній науці – зустрічаємо швидше філософські тексти філологів (Апресян, 2008).

Передусім, варто розрізнити філологічне та філософське значення контрфактичності.

У мовознавстві контрфактичність пов'язують, передусім, з плюсквамперфектом (Охріменко, 2013; Плунгян, 2004) або ж так званим давноминулим часом (Андріїв, 2015; Попович, 2012). Як зазначає сербська дослідниця Людмила Попович: «В українському мовознавстві плюсквамперфект переважно розглядається як відносний час, тобто як форма, якою виражається дія, що співвідноситься не з моментом мовлення, а з іншою дією, яка передувала моменту мовлення» (Попович,

2012, с. 653). Можна цей філологічний опис часової ситуації співвіднести з моральним – коли йде мова про докори сумління: якби ми вчинили у минулому інакше, нині не мали би морального незадоволення собою згодом.

Однак, у мові давноминулий час використовується також все частіше для позначення ірреальності ситуації дії і у теперішньому і у майбутньому часі. Як стверджує вітчизняний дослідник О.Б. Андріїв, узагальнюючи попередні філологічні розробки: «Ю.Панова, інтерпретуючи положення Ц. Dahl, стверджує, що початок застосування форм давноминулого часу в досліджуваній функції пов'язано з тим, що перфектні форми, які використовуються для маркування ірреальних ситуацій, можуть відноситись не тільки до минулого, але й до теперішнього і навіть майбутнього часу. Таким чином, одна й та сама конструкція може позначати нездійснену дію як в минулому, так і в майбутньому, про здійснення якої нам нічого невідомо. Щоб уникнути неоднозначної модальної інтерпретації конструкцій, позначених такими формами, мова використовує форму давноминулого часу» (Андріїв, 2015, с. 31). Так, Андріїв виявляє у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого», що «давноминулий час виконує функцію, пов'язану з моделюванням паралельної до дійсності ситуації» (Андріїв, 2015, с. 31). Російський мовознавець В.О.Плунгян визначає функцію ірреальності як контрфактичну, тобто таку, що позначає уявлення про те, що певна ситуація (зі свідчень того, хто говорить), яка не мала місця в реальному світі, в якомусь «альтернативному» могла відбутися; таким чином контрфактичність означає ймовірність, яка суперечить фактам (Плунгян, 2004, с. 274).

Таким чином, і для етики виникає набагато ширше поле для застосування давноминулого часу для позначення певних паралельних моральних реальностей: одна справа – поширені звичаї, які не викликають ніяких питань і які можна сприймати як безпроблемні моральні норми (норми Дюргаймового типу (Дюргейм, 1991), тобто «позитивістські»), і зовсім інша справа – норми, які відсутні у поширеній практиці, досягнення яких потребує вольових зусиль особистості (як у категоричному імперативі Імануїла Канта (Кант, 1965)), або ж спільноти (як в уявленнях про позитивність християнства як такого, що долає моральну автономію індивіда у Георга Гегеля (Гегель, 1972)). У останньому випадку ірреальність моральних норм відносна – вони ірреальні лише тією мірою, якою не можуть бути втілені без спеціального зусилля – саме таке зусилля надає їм реальності і сили навіть більшої, аніж мають «реалістичні», позитивістські норми. При цьому часовий аспект відходить на задній план, а на перший виступає протиставлення традиціоналізму і модерного прагнення змінити, удосконалити світ, себе, оточуючих.

Якщо у Канта розуміння моральної норми як ірреальної, але при цьому бажаної стосується нашої спрямованості у власне майбутнє, то у Гегеля – швидше досягнення відповідності минулому (за зразком, який ще тисячі років тому подав Ісус).

А.М.Єрмоленко також вбачає зв'язок між поняттями контрфактичного та ірреального як важливу складову філософської контрфактичності, для розуміння якої варто звертатися до Кантового поняття апіорного. Так, Єрмоленко звертає увагу на кантіанське коріння поняття ідеальної комунікативної спільноти у К.-О.Апеля: «Поняттям «контрфактичне» позначається не лише поза емпіричний апіорний характер спільноти, а й певний тип складного речення, яким послуговуються в обґрунтуванні, а саме – речення умовного способу, в якому два речення пов'язані між собою сполучником «ніби-то» (als ob). У даному разі мається на увазі, нібито ідеальна комунікація існує» (Єрмоленко, 1999, с. 54). На жаль, цією короткою приміткою А.М.Єрмоленко фактично і обмежує свій спеціальний аналіз теми контрфактичності. Залишається незрозумілим, чому контрфактичне як ірреальне може зацікавити людину, не кажучи вже про те, щоби заміщати собою реальне. Чому, наприклад, люди жертвують власним здоров'ям, матеріальними статками, навіть самим життям заради певних ідеалів, які не можна відчутти на дотик чи побачити?

Хибним у підході Апеля, а відповідно і усїєї трансцендентальної прагматики видається намагання редукувати усю палітру можливого суб'єктивного утвердження щодо певної реальності/ірреальності до одного модусу, тоді як кожна мова надає набагато ширші можливості виразити міру ірреальності того, що ми сприймаємо. Вітчизняна філологиня Валерія Охріменко так позначає можливі модальності розриву між ірреальним та реальним, аналізуючи мовні засоби виразу реальності у італійській мові: «Основними ФСВ (функціонально-семантичними варіантами – Н.Б.) *in realta* з інтегративною ознакою 'об'єктивація суб'єктивного модусу (в аспекті заперечення)' є: 1) неадекватність інтерпретації сенсорної інформації суб'єктом сприйняття; 2) усвідомлення суб'єктом хибної інтерпретації емоційного реагування; 3) контрадикторність між наміром суб'єкта та його реалізацією; 4) оцінна асиметричність між суб'єктом / об'єктом та імплікованою йому ознакою зі зміщенням у бік негативного» (Охріменко, 2013, с. 130). Л.Попович звертає увагу на те, що контрфактичність пов'язана початково з ефектом і функцією дигресії, тобто розщеплення часу оповіді з часом, про який ведеться мова. Таким чином контрфактичність у мові підкреслює моделювання ситуації за допомогою мовних засобів: «Така модель, яку умовно можемо назвати ментальною дигресією, видається нам дуже

логічною. Згідно з нею, контрфактичність маніпулює моделюванням ситуації, що протиставляється реальній дійсності, і саме цей аспект семантичної будови плюсквамперфекта зумовлює наявність відповідної функції» (Попович, 2012, с. 671). Схожі сюжети знаходить дослідник іспанської мови з університету Потсдаму Луїс Вісенте, який аналізує «минулу контрфактичність у імперативах іспанської мови» (Vicente, 2015).

Таким чином, за допомогою плюсквамперфекта можна виявляти різні моделі контрфактичності. З вище наведеної цитати Охріменко вже отримуємо моделі суб'єктивного дистанціювання від плину подій через дистанціювання від: неадекватного (частково адекватного) чуттєвого сприйняття; неадекватного (надмірного, редукованого або взагалі хибного) емоційного сприйняття; неадекватності результатів дій намірам; ціннісної невідповідності об'єкта сприйняття.

Якщо звернутися до категоричного імперативу Канта, то його класична інтерпретація залучає передусім невідповідність намірів та результату: тобто для отримання гарантованого етичного результату Кант рекомендує чітко визначити власний намір. Тобто, кантівський імператив схильні інтерпретувати формально – як максимальну залежність результату від неухильності і беззастережності у слідуванні певному на початку визначеному правилу («максимі»). Тоді й з'являються посилання на категоричний імператив при спробі виправдання нацистських злочинів на кшталт ситуації з Ейхманом, про що писали зокрема Ганна Арендт (Арендт, 2008) та Марк Халфон (*Halfon, 1989*). Лише більш глибокі дослідники зауважують, що Кант не настільки формалістичний, і для нього також важливий і той намір, який визначається як кінцева мета, яка визначає стратегію етичної поведінки. Цей намір повинен бути щонайменше суб'єктивно визнаний ціннісно позитивним, а отже у моральній поведінці важливим є також і її ціннісне наповнення. Як для віруючої людини, для Канта мета етики не могла бути противною ані Богу, ані добру.

Однак, Кант свідомо відкидає будь-які емоційні чи чуттєві сторони моральних вчинків: вони мають базуватися на холодній рефлексії. За це його критикували і Сьорен К'єркегор, який пропонував перехід від розсудкового моралізму до вищої, а саме релігійної форми надання моралі чуттєвого начала (К'єркегор, 1993), а також і більш пізні автори, у тому числі й Макс Шелер (Шелер, 1994). Втім, чи не найкраще висловив скепсис щодо Кантової розсудкової моралі Фрідріх Шилер у наступних рядках, які у перекладі Володимира Соловйова російською звучать так:

«Сомнение совести.

Ближним охотно служу, но – увы! – имею к ним склонность.

Вот и гложет вопрос: вправду ли нравственен я?

Решение.

Нет тут другого пути: стараясь питать к ним презренье

И с отвращеньем в душе, делай, что требует долг!» (Шиллер, 1955).

В будь-якому разі саме Кант акцентував увагу на тому, що для отримання етичної позиції необхідна дистанція, яку він вбачав за можливе здобути саме завдяки тому, що він називав апріорністю, тобто дистанціюванням від різноманітних контекстів. Втім, як бачимо у випадку етики від ціннісного контексту вивільнитись неможливо, що, в принципі, визнавав і сам Кант.

Тоді питання має бути поставлене інакше. Слід дистанціюватися від контекстів, але вочевидь не всіх – тобто найбільш ірреальним буде прагнути досягати абсолютно формальної, беззмістовної позиції. Сам ціннісний імператив Канта, як бачимо, передбачає певні етичні цінності, серед яких, можливо, як вважав Макс Шелер, визначальне місце займають християнські, а саме протестантські (Шелер, 1994), а можливо, ще виявляться і інші конотації цього імперативу – політичні, правові тощо. Таким чином, у прагненні досягнути етичної дистанції від бездумного слідування плину подій, ми маємо протиставляти такому плину певні моделі поведінки, які обґрунтовані так нібито «апріорно». «Так нібито», але не насправді! Як зауважує Луман ціннісний опортунізм доречний, лише якщо ми захищаємо обрану цінність проти усіх інших (Луман, 2011) – адже, дійсно, не може бути не ціннісної позиції у протистоянні цінностям: цінності завжди протистоїть контр-цінність або ж нерелевантні цінності. Тоді і виникає, на нашу думку, власне філософський інтерес до поняття контрфактичності, яке можна назвати апріорністю вибраного контексту. Таким чином, займаючи певну контрфактичну позицію, ми обираємо певний змістовий контекст нашої поведінки – чуттєвий, емоційний, цілераціональний, ціннісний тощо – і надаємо йому безумовного значення по відношенню до усіх інших можливих контекстів – в рамках дотримання певної стратегії нашої поведінки.

Так, наприклад, крім вищезазначених способів моделювання можливих альтернатив, у мовознавстві вирізняють за допомогою аналізу давноминулого часу контрфактичність умови (якби замість реального R трапилось Р..) та контрфактичність наслідку (...тоді могло б трапитися Q) (Плунгян, 2004, с. 275). Для Канта у категоричному імперативі, як усі схильні бачити і як він сам декларує, саме щодо контрфактичності умови – тобто якби людина могла діяти не як зумовлена природними чинниками істота, а як наділена Богом свободою істота. Тобто, сам Кант у назві свого імперативу говорить про умови – категоричний імператив як безумовний (щодо природних обставин) він протиставляє гіпотетичному

як обумовленому (обставинами). Насправді, для Канта вкрай важливо зафіксувати також контрфактичність наслідку – неухильно етично вивірена і послідовно моральна поведінка людини як вільної істоти. Втім, контрфактичність, тобто у певному сенсі ірреальність такої поведінки для Канта є несумнівною істиною, яка виявляє себе не лише у визначенні регулятивного, а не стратегічного характеру морального ідеалу, але такого ж регулятивного характеру і інших ідеалів, як наприклад, вічного миру (Кант, 1989).

Варто також звернутися до сучасних досліджень англійських філологів щодо теми модальностей, яка вказує, на нашу думку, на ще один, окрім давноминулого часу, важливий мовний засіб передавання контрфактичності. До модальних дієслів у англійській мові нещодавно привернула увагу вітчизняна дослідниця критичного мислення І.В.Горохова (Горохова, 2015). Нашу ж увагу привертають так звані «модальності слабкої необхідності» у англійській мові, такі як «ought» – «варто було би» (How to say ought in foreign, 2015). Тут варто згадати цілу низку дієслів, які позначають деонтологічний вимір поведінки – між «роблю» («do») та «повинен робити» («has to do») можемо знайти цілу низку градацій від «малоймовірно» («unlikely»), через «скоріше так, аніж ні» («probably») до «напевно» («definitely»), виражених у дієсловах та прислівниках: «слід було би зробити» («should do»), «змушений зробити» («is to do»), «міг би зробити» («might do») тощо. Усе це потребує свого спеціального дослідження і осмислення можливих філософських висновків для теорії етичної модальності.

Важливий матеріал щодо історії аналізу питання контрфактичностей у англійській мові знаходимо також у статті Тошіюкі Огіхара (Ogihara, 2002), де, зокрема, проаналізовано концепції контрфактичності Анджеліки Кретцер (Kratzer, 1981, 1989) та фокусу Меца Рута (Rooth, 1985, 1992), які Огіхара прагне поєднати у питанні техніки роботи з контрфактичними припущеннями: «У формалізації своєї теорії Кретцер (1981) стверджує, що функція f вибирає для будь-якого світу s множину всіх пропозицій p , які є «випадком» в s . З огляду на цю функцію f , множина $M_s(p)$ для будь-якої пропозиції p світ s визначається як сукупність всіх послідовних підмножин $f(c) \cup \{p\}$, які містять p . Тоді можна сказати, що контрфактична умова типу «якщо p , тоді n » істинна тоді і тільки тоді, коли істина наслідків n впливає з кожної максимальної множини $M_s(p)$ (за умови, що максимальні множини пропозицій існують в $M_s(p)$). Кретцер каже, що f повинна бути такою функцією розподілу, що для будь-якого світу s , $f(c) = \{c\}$. Тобто, $f(c)$ має бути множиною пропозицій, які характеризують світ s однозначно. Якщо ми прийнемо цю ідею, виникає питання про те, як ми будемо визначати, які пропозиції

слід зберегти і які пропозиції слід вилучити. Кретцер намагається «вибити» якісь пропозиції, прийнявши ідею, що деякі інші пропозиції тяжіють одна до одної. Наприклад, припустимо, що Ганс і Бабетта провели вечір разом, ідучи в ресторан під назвою «Нідерландська насолода». З огляду на цей факт, контрфактично припустимо, що замість цього Бабетта могла би піти в бістро під назвою «Французький жаж». Здається виправданим як висновок з цього припущення стверджувати, що Ганс пішов би туди теж. Це впливає з пропозиції Кретцер, якщо ми припустимо, що $\phi(sv)$ (де sv позначає дійсний світ) включає в себе пропозицію «Бабетта і Ганс провели вечір разом». Якщо ця пропозиція є елементом $\phi(sv)$, то це рівнозначно тяжінню одна до одної пропозицій «Ганс пішов у «Нідерландську насолоду»» і «Бабетта пішла у «Нідерландську насолоду»». Тобто, якщо одна з цих пропозицій була би хибною, то інша мала би бути помилковою також» (Ogihara, 2002, с. 5-6). Те, що Кретцер називає тяжінням одне до одного (буквально злипанням у одну масу – «lumping together», англ.), коли говорить про припозиції, Рут називає фокусом, уточнюючи, що не все у пропозиції є причиною такого тяжіння, але як правило певна його складова. У наведеному вище прикладі це певний заклад – «Нідерландська насолода» або «Французький жаж». У синергетиці чимось схожий вид детермінації називають аттрактором, однак оскільки тут мова йде не про масові і незворотні процеси, як у синергетиці, а про контрфактичності, дійсно, більш доречним видається термін «фокус». Огіхара наводить далі такий приклад: якщо у реченні «Якби Джон одружився з Сюзанною, він був би щасливий» акцентувати увагу, або ж навести фокус на умову «Сюзанна», це означало би, що Джон був би щасливий із Сюзанною, а не з кимось іншим, але якщо навести фокус на слово «одружився», це означало би, що він здобув би щастя у шлюбі – без великої різниці з ким. Можемо зробити свій висновок, що чим більш деталізована умова, тобто підмножина можливого світу, тим більше можливостей змішувати фокус щоразу на іншу складову цієї умови, формуючи щоразу іншу конфігурацію контрфактичності.

Огіхара так формулює на цій основі загальне правило побудови контрфактичного речення: «Взагалі, коли контрфактична умова містить сфокусовану складову в своєму антецеденті, ми можемо передбачити, якої пропозиції слід позбутися, звертаючи увагу на інформацію, пов'язану з фокусом і наявну в умові» (Ogihara, 2002, с. 6). За цього залишається відкритим питання, як саме буде визначатися, на що буде наведено фокус. Огіхара як філолог шукає мовні засоби акцентувати увагу на тій чи іншій складовій умови-антецедента, тоді як для нас більш важливі змістові можливості, які надає ця мовна форма.

Який висновок варто зробити для дослідження етичних аспектів університетської освіти? Передусім, варто зауважити, що крім академічних цінностей варто розглядати за моделлю контрфактичності також і інші цінності університетської освіти. Причому самі академічні цінності слід позбавити значної частини їхньої ідеалізації – це цінності, які набувають в реальній освіті саме регулятивний, а не абсолютний характер. Якщо розглядати академічні цінності як певний абсолютний і самодостатній ідеал, то можна виявити деякі їхні характеристики як певної символічної і у цьому сенсі також ціннісної системи. Якщо ж звернутися до академічних цінностей в структурі ціннісних орієнтацій окремих університетських спільнот – вони набувають варіативності. Тобто, якась частина академічних цінностей по-різному витлумачується професурою та студентством, адміністрацією та іншими університетськими спільнотами. Причому ця варіативність має характер, який виглядає девіантним лише за умови прийняття якоїсь версії академічних цінностей за абсолютну норму. Якщо ж кожную версію академічних цінностей розглядати як самодостатню у своїй контрфактичності ціннісну підсистему, тоді отримуємо плюралістичну картину академічних цінностей, у якій різні версії їхньої інтерпретації частково доповнюють одна одну, але також можуть частково суперечити одна іншій. Причому контрфактичні академічні цінності можуть доповнюватися іншими контрфактичними університетськими цінностями, наприклад, інституційними. Так, для кожного університету шанування своєї *Alma mater* є контрфактичною цінністю, яку можуть по-різному інтерпретувати професура і студенти, однак усі вони мають її визнавати так чи інакше – тоді як представники інших університетів таких ціннісних зобов'язань щодо стороннього для них університету не мають зовсім.

Контрфактичність, як було зазначено вище, може мати різні напрями та різні рівні модальності – як для різних спільнот всередині університету, так і для різних університетів. Інша справа, що навряд чи можна говорити, на наш погляд, про контрфактичність позиції окремих індивідів, які причетні до функціонування університетів. Зовсім інша справа – фактично визнані цінності. Якраз вони, на наше переконання, завжди індивідуальні. Однак, ця індивідуалізація фактичних цінностей можлива лише у рамках, заданих цінностями контрфактичними. Це не означає, що неможливі фактичні цінності, які не виходили би за ці рамки, але це однозначно означає, що такі цінності або ще не стали університетськими, або вже такими не є, або навряд чи коли набудуть такий статус.

У такому разі етичні університетські цінності постають як сукупність контрфактичних та фактичних етичних цінностей різних університетських спільнот. Цілком можливо, що така сукупність виникає значною

мірою стихійно – за виконання умови підпорядкування фактичних цінностей контрфактичним. Однак, чим краще функціонує університет як соціальний інститут, чим більш чітко визначена його власна символічна система, чим більш досконало вивірена його організаційна структура – тим більше шансів на те, що у такому університеті контрфактичні цінності різних спільнот характеризуватимуться конвергенцією, яка зокрема може набути нормативного виразу – від етичних кодексів до своєрідних хартиї про права.

Такі документи покликані не лише окреслити спільне бачення певного кола етичних цінностей, але й надати ціннісно-етичного характеру засобам досягнення освітніх цілей. На високому рівні розвитку етичних університетських цінностей має стати очевидним те, що латентно завжди присутнє у функціонуванні етичних цінностей – контрфактичний характер не лише цілей, але й корельованих з ними засобів їхнього досягнення. У сфері університетської освіти, як і у будь-якій іншій сфері слід уникати хибно витлумаченого макіавеллізму, згідно якого контрфактичний характер мають лише цілі, а засоби завжди лише фактичні, тобто – довільні. Класична етична аксіома полягає у тому, що не можна досягати етичних цілей неетичними засобами – а це означає, що засоби, як і цілі мають бути контрфактично визначеними, причому для успішності застосування таких засобів ця контрфактичність має бути спільною. Тоді і фактично застосовані цілі і засоби також не лише не будуть випадати з системи етичної поведінки, але й уможливуватимуть функціонування системи вищої освіти, а також будуть сприяти загальній ефективності досягнення своїх цілей кожним університетом зокрема.

Література:

1. Андріїв О.Б. (2015) Семантико-стилістичні функції давноминулого часу (на матеріалі роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого») / О.Б. Андріїв // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: збірник наукових праць. Серія «Філологічна» / [укладачі: І.В. Ковальчук, О. Ю. Костюк, С. В. Новоселецька]. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 52. – С. 30–32.
2. Апресян Ю.Д. (2008) От истины до лжи по пространству языка / Ю.Д. Апресян // Логический анализ языка. Между ложью и фантазией: [сб. науч.-аналит. обзоров] / отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Индрик, 2008. – С. 23–45.
3. Арендт Х. (2008) Эйхман в Иерусалиме. Банальность зла / Х. Арендт; [пер. с англ.]. – М.: Европа, 2008. – 424 с.
4. Бойченко М.І. (2009) Цінності як категорія філософії освіти (соціально-філософський та філософсько-антропологічний ракурси) / М.І.Бойченко // Філософія освіти. – К., 2009. – № 1-2 (8). – С. 99-107.
5. Гегель Г.В.Ф. (1972) Позитивность христианской религии. 1800. / Г.В.Ф. Гегель; [пер. с нем.] // Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет. В двух томах. – Т.1. – М.: Мысль, 1972. – С. 88–208.

6. Горбунова Л. (2014) Транскультурна освітня стратегія в контексті викликів глобалізації /Л.Горбунова // Філософія освіти: наук. часопис. – 2014. – № 1 (14). – К., 2014. – С. 158–198.
7. Горохова І.В. (2015) Використання англійської мови для формулювання філософських проблем критичного мислення / І. В. Горохова // Політологічний вісник. 36-к наук. праць. – К.: ВАДЕКС, 2015. – Вип. 78. – С. 58–71.
8. Дюркгейм Э. (1991) О разделении общественного труда / Э. Дюркгейм ; [пер. с фр.] // О разделении общественного труда. Метод социологии. – М. : Наука, 1991. – С. 5–380.
9. Ермоленко А.М. (1999) Комунікативна практична філософія : [Підручник] / А.М. Ермоленко. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.
10. Кант И. (1989) К вечному миру / Иммануил Кант ; [пер. с нем.]. – М. : Моск. рабочий, 1989. – 75 с.
11. Кант И. (1965) Критика практического разума / И. Кант ; [пер. с нем.] // Кант И. Сочинения : в 6 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4 (1). – С. 120–195.
12. Кьеркегор С. (1993) Страх и трепет / Серен Кьеркегор ; [Пер. с дат. Н. Исаевой, С. Исаева]. – М. : Республика, 1993. – 384 с.
13. Луман Н. (2011) Поняття цілі і системна раціональність: щодо функції цілей у соціальних системах / Ніклас Луман [пер. з нім. М.Бойченка та В. Кебуладзе]. – К.: Дух і Літера, 2011. – 336 с.
14. Охріменко В.І. (2013) Смысловая структура модального оператора in realta (на матеріалі італійської мови) / В.І. Охріменко // Мовні і концептуальні картини світу: наукове видання : [збірник]. – К. : КНУ, 2013. – Вип. 46. – Ч. 3. – С. 123–133.
15. Плунгян В.А. (2004) О контрафактических значениях плюсквамперфекта / В.А. Плунгян // *Irealis and Ireality* / Y.A. Lander, V. A. Plungian, A.Y. Urmanchieva (eds.). – Moscow : Gnosis, 2004. – P. 273–291.
16. Попович Л. (2012) Граматичні та семантичні функції плюсквамперфекта в сучасній українській мові / Л. Попович // Акцентологія. Етимологія. Семантика. До 75-річчя В.Г. Сякляренка / гол. редкол.: Г. П. Півторак ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 653–672.
17. Пролеєв С. (2005) Культурно-історичне покликання університету / С. Пролеєв // Покликання університету: [Зб. наук. пр.] / Відп. ред. О. Гомілко. – К. : РІА «Янко», «Веселка», 2005. – С. 31–38.
18. Шамрай В. (2015) Інституційна криза освіти: виклики сучасності /В.Шамрай // Філософія освіти: наук. часопис. – 2015. – № 1. – К., 2015. – С. 89–104.
19. Шелер М. (1994) Формализм в этике и материальная этика ценностей / М. Шелер ; [пер. с нем.] // Шелер М. Избранные произведения. – М. : Гнозис, 1994. – С. 218–279.
20. Шиллер Ф. (1955) Философы / Ф. Шиллер ; [пер. с нем. В. Соловьева] // Собр. соч.: В 7 т. – М., 1955. – Т. 1. – С. 243.
21. Halfon M.S. (1989) Integrity. A Philosophical Inquiry / Mark S. Halfon. – Philadelphia: Temple University Press. – xv + 190 p.
22. How to say ought in foreign: The composition of weak necessity modals (2015) [Electronic resource] – Access mode: <http://philpapers.org/rec/VONHTS>
23. Kratzer A. (1989) An Investigation of the Lumps of Thought / Angelika Kratzer // *Linguistics and Philosophy*. – № 12, 607–653.

24. Kratzer A. (1981) Partition and Revision: The Semantics of Counterfactuals / Angelika Kratzer // Journal of Philosophical Logic. – № 10. – P. 201-216.
25. Ogihara T. (2002) Counterfactuals, Temporal Adverbs, and Association with Focus / Toshiyuki Ogihara. University of Washington [Electronic resource] – Access mode: http://faculty.washington.edu/ogihara/papers/Ogihara_salt10.pdf
26. Rooth M. (1985) Association with Focus, Ph.D. dissertation / Mats Rooth. – University of Massachusetts, Amherst.
27. Rooth M. (1992) A Theory of Focus Interpretation / Mats Rooth // Natural Language Semantics. – № 1. – P.75-116.
28. Vicente L. (2015) Past counterfactuality in Spanish imperatives (talk formerly advertised as “Revisiting Spanish retrospective imperatives”) / Luis Vicente [Electronic resource] – Access mode: <http://www.luisvicente.net/linguistics/cgg20.pdf>

Наталія Бойченко. Контрфактичність цілей університетського образования

Тема контрфактичності має надзвичайно важке значення для етики і філософії образования, однак, незважаючи на це обставина, до сих пор не знайшла належного філософського осмислення в українській науці – зустрічаємо скоріше філософські тексти філологів: в лінгвістичній науці контрфактичність зв'язують переважно з плюсквамперфектом, давно минулим часом, яке використовують також все частіше для позначення ірреальності ситуації дії і в теперішньому і в майбутньому часі. Ірреальність моральних норм відносна – вони ірреальні тільки при умові, що не можуть бути втілені без спеціального зусилля – саме таке зусилля надає їм реальності і сили навіть більшої, ніж мають «реалістичні», позитивістські норми. При цьому часовий аспект відходить на задній план, а на перший виступає протиставлення традиціоналізму і сучасного прагнення змінити, удосконалити світ, себе, оточуючих. З допомогою плюсквамперфекта можна виявляти різні моделі контрфактичності як моделі суб'єктивного дистанціювання від протікання подій через дистанціювання від: неадекватного (частково адекватного) чуттєвого сприйняття; неадекватного (надмірного, зменшеного або взагалі хибного) емоційного сприйняття; неадекватності результатів дій намірностям; ціннісного несуміщення об'єкта сприйняття. Цінності завжди протиставляють контр-цінності або нерелевантні цінності. Тоді і виникає власне філософський інтерес до поняття контрфактичності, яке можна назвати апіорністю обраного контексту. Таким чином, займаючи певну контрфактичну позицію, ми вибираємо певний змістовий контекст нашої поведінки – чуттєвий, емоційний, цілорациональний, ціннісний і т.д. – і надаємо йому безумовне значення по відношенню до всіх інших можливих контекстів – в межах дотримання певної стратегії нашої поведінки. Крім академічних цінностей слід розглядати по моделі контрфактичності також і інші цінності університетського образования. При цьому самі академічні цінності слід

лишить значительной части их идеализации – это ценности, которые приобретают в реальном образовании именно регулятивный, а не абсолютный характер. Академические ценности приобретают вариативности в структуре ценностных ориентаций отдельных университетских сообществ. Если же каждую версию академических ценностей рассматривать как самостоятельную в своей контрфактичности ценностную подсистему, тогда получаем плюралистическую картину академических ценностей, в которой различные версии их интерпретации частично дополняют друг друга, но также могут частично противоречить друг другу. Причем контрфактические академические ценности могут дополняться другими контрфактическими университетскими ценностями, например, институциональными. Контрфактичность может иметь различные направления и разные уровни модальности – как для различных сообществ внутри университета, так и для различных университетов.

Ключевые слова: контрфактичность, фактичность, ценности, академические ценности, университетское образование.

Natalia Boychenko. Counterfactual Objectives of University Education

Subject of counterfactuality is essential for ethics and philosophy of education, but despite this fact, still has not found a proper philosophical reflection in domestic science - rather philosophical texts meet philologists, in linguistics counterfactuality associated primarily with Plusquamperfekt, long-past time that also used increasingly to describe unreality of the situation and actions in the present and future time. Unreality of moral standards is relative – they are unreal only to the extent that they can not be implemented without any special effort – very this effort gives them the power and reality even more than ones having “realistic”, positivist standards. This temporal aspect recedes into the background, and to the foreground opposition steps – of traditionalism and modernity desire to change, to improve the world, ourselves, the others. With Plusquamperfekt one can identify different models as models of counterfactual subjective distancing from the flow of events through distancing from: inadequate (partially adequate) senses; inadequate (excessive, reduced or even false) emotional perception; inadequate action results intentions; values discrepancy of the object of perception. Values are always opposed to the counter-value or irrelevant value. Then and there appears actually a philosophical interest to the concept of counterfactuality that can be called a priori selected context. Thus, taking a counterfactual position, we choose a semantic context of our behavior – sensual, emotional, instrumentally rational, value, etc – and give it absolute value relatively to all other possible contexts – within our strategy of certain behavior. Not only academic values should be considered after the model of counterfactuality – also other values of university education should be. And the same academic values should be deprived of a significant part of their idealization – a value that acquire a real education is regulatory, not absolute. Academic values become variability in the structure of value orientations of differ-

ent university communities. If the version of each academic values considered as self-sufficient in its counterfactuality subsystem of values, then one gets pluralistic academic values picture in which different versions of their interpretation partially complementary, but may partially be contradict one another. And counterfactual academic values may be supplemented by other counterfactual university values, such as institutional. Counterfactuality may have different directions and different levels of modalities – both for different communities within the university and for different universities.

Keywords: *counterfactuality, factuality, values, academic values, university education.*

Бойченко Наталія Михайлівна – доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національної медичної академії післядипломної освіти.

E-mail: n_boychenko@ukr.net

Boychenko Natalia Mykhailivna – Doctor of Science in Philosophy, docent, docent of the Department of Philosophy at the National Medical Academy of Postgraduate Education.